

Оксана Шиманська

Українська трудова еміграція: політико-економічний аспект

Міграція є невід'ємною складовою розвитку населення і його трудового потенціалу. Міграційні рухи – своєрідний індикатор реагування населення будь-якої країни на зміни в економічному, політичному, соціальному житті суспільства. Міграцію ніколи не вдавалось зупинити, а в окремі історичні періоди вона ставала масовою і охоплювала віддаленні простори. Такою була українська еміграція кінця XIX – початку XX ст., що дійшла до Канади, Аргентини, США, а також Далекого Сходу, Казахстану, Сибіру та інших територій. Масштаби та напрями міграції свідчать або про стабільність, або, навпаки, нестабільність суспільного розвитку в будь-якій країні.

В Україні міграція – стародавнє явище, яке то спалахувало, то затухало під тиском внутрішніх і зовнішніх обставин. З набуттям Україною незалежності, демократизацією суспільного життя усунені характерні для тоталітарного суспільства обмеження щодо реалізації прав людини на вільне пересування і вибір місця проживання. Але складна соціально-економічна ситуація на ринку праці в Україні, різке падіння рівня життя населення, скорочення виробництва привели до посилення мотивів для зовнішньої трудової міграції.

Поїздки за кордон активізувалися наприкінці 80-х років, коли внаслідок змін у суспільстві законні виїзди стали доступними для різних верств населення. Деякі законодавчі і нормативні акти, а саме: Конституція України (затверджена 28.06.98р.), Закони України «Про громадянство» (від 08.10.91р.), «Про зайнятість населення» (від 01.03.91р.), «Про порядок виїзду з України і в'їзд в Україну громадян України» (від 21.01.94р.) створили правове поле для розширення можливостей еміграції наших співвітчизників за кордон. Українці здобули право самостійно і без будь-яких обмежень вибирати країну проживання і працевлаштування. На даний момент істотно спрощений механізм оформлення документів на виїзд порівняно із тим, що існував у колишньо-

му СРСР, де еміграція відбувалась у суворо централізованому порядку. Виїзди за кордон були обмеженими. Діяли правила, за якими громадянин міг відвідати закордонну країну не частіше одного разу на рік, а капіталістичну – один раз на два роки. Подорожувати можна було лише у складі туристичних груп, організовано, а виїзди за власним бажанням здійснювали особи, які мали запрошення від родичів, що проживали за кордоном.

Економічні негаразди в Україні на сучасному етапі: закриття підприємств, високий рівень безробіття, неповна зайнятість, скорочення рівня реальної заробітної плати, низькі темпи запровадження нових робочих місць – стали своєрідними каталізаторами стрімкого зростання еміграційної активності в суспільстві. Для громадян України, які втратили роботу і тривалий проміжок часу не могли її знайти, котрі отримували мізерну заробітну плату (в Україні заробітна плата вдвічі нижча, ніж у Росії і в 4-5 разів менша, ніж у колишніх соціалістичних країнах) робота за кордоном стала єдиною можливістю забезпечити собі нормальне існування. Статистичне Бюро Європейської комісії опублікувало в пресі індекс купівельної спроможності України у 1997 році, який виявився одним з найнижчих у Європі і склав близько 17% прийнятого за Європейську норму. Доходи «верхніх» 10% населення перевищують доходи «нижніх» 10% більше, ніж у 12 разів. Тоді як у США цей показник перебуває на рівні 5,5:1.

Трудова еміграція почалась наприкінці 80-х років як справжній бум і з часом набула постійного, масового характеру. Проаналізувавши розвиток економічної еміграції в Україні, можна виділити три її основні етапи.

Перший етап (кінець 80-х – до 1990р.) – період відтоку інтелектуального потенціалу і культурної еліти – вчених, артистів, музикантів, художників.

Другий етап (1990-1993рр.) можна охарактеризувати як період відпливу професіоналів – досвідчених і кваліфікованих працівників з високим рівнем освіти, знанням мов і комп'ютерної техніки. Це значна і численна за масштабами еміграція, яка паралельно розширила напрями виїзду з України (якщо раніше це були 1-2 найрозвинутіші країни, то тепер українці прямують до різних держав світу).

Третій етап (1994-2000рр.) – період, коли хвиля еміграції охопила не тільки висококваліфікованих фахівців, а й працівників нижчої кваліфікації. Професійний склад емігрантів урізноманітнівся – це і будівельники, водії автотранспорту, автомеханіки, слюсарі, кухарі. Еміграція цього періоду набуває серйозних масштабів, країна втрачає спеціалістів і робітників провідних галузей економіки.

Виділені етапи розвитку трудової еміграції мають дещо умовний характер. Але головна закономірність, пов'язана з поступовим розширенням масштабів трудової еміграції з паралельним зниженням професійно-кваліфікаційних характеристик робочої сили, простежується досить чітко.

Звичайно розширення масштабів зовнішньої трудової міграції спонукає до проведення її аналізу. Статистичні дані свідчать про те, що еміграційний потік з України істотний і за кількістю, і за якістю трудового потенціалу. Вони, можливо, ілюструють втрату трудового потенціалу, який вкрай потрібний українській державі. Чисельність наших співвітчизників за кордоном постійно зростає. У 1997 році вона становила 18,7 тис. осіб, що на 6,9 тис. чол (58%) більше, ніж у 1996 році. А лише у першій половині 1998 року за даними Держкомстату України за кордоном тимчасово працювали 11,9 тис. наших співвітчизників, в тому числі 9,9 тис. (83,8%) працівників-мігрантів, 569 (4,8%) сезонних робітників і 946 осіб (7,9%) – за договорами підряду. Це свідчить про те, що більшість українських емігрантів за кордоном влаштовуються на ті робочі місця, які не вимагають спеціальної професійної підготовки.

Розглянемо, які країни є для наших емігрантів найбільш привабливими, і куди саме спрямовані потоки робочої сили з України. Перше місце протягом 1996-1998рр. утримувала Греція (30% усіх офіційно зареєстрованих емігрантів-українців). Свої позиції останнім часом зміцнили Чехія і Росія, які прийняли більше трудових мігрантів, ніж за попередні роки. І у 1999 році до десяти країн-лідерів увійшли Німеччина, Великобританія і США. Громадяни України загалом працюють більш, ніж у 30 країнах світу.

Щодо статі, то у складі емігрантів переважають чоловіки. Так, у 1997 році серед громадян України, які тимчасово працювали за кордоном, чоловіки становили 86,3%, а жінки – 13,7%.

Щодо вікової характеристики наших працівників, то найвищий рівень міграційної активності зафіксований серед осіб найбільш працездатного віку (28-40 років). Їхня частка у загальній кількості емігрантів у 1997 році становила 45%. Якщо сюди додати осіб 18-28 років, які працювали за кордоном, то з'ясується, що майже 70% українців, які працюють за кордоном, є молодшими 40 років. Як бачимо, ядро еміграції складають трудові ресурси. Це означає, що вона веде до втрати національного фонду людської праці. Внутрішній ринок праці України постійно

втрачає найактивнішу і найпрацездатнішу частину трудового потенціалу на користь інших держав.

Простежується досить високий рівень освіти українських емігрантів. Майже половина їх кількості має повну або базову вищу освіту, більше 30% – професійно-технічну. Останнім часом виявилась тенденція до збільшення чисельності емігрантів, які мають лише загальносередню освіту.

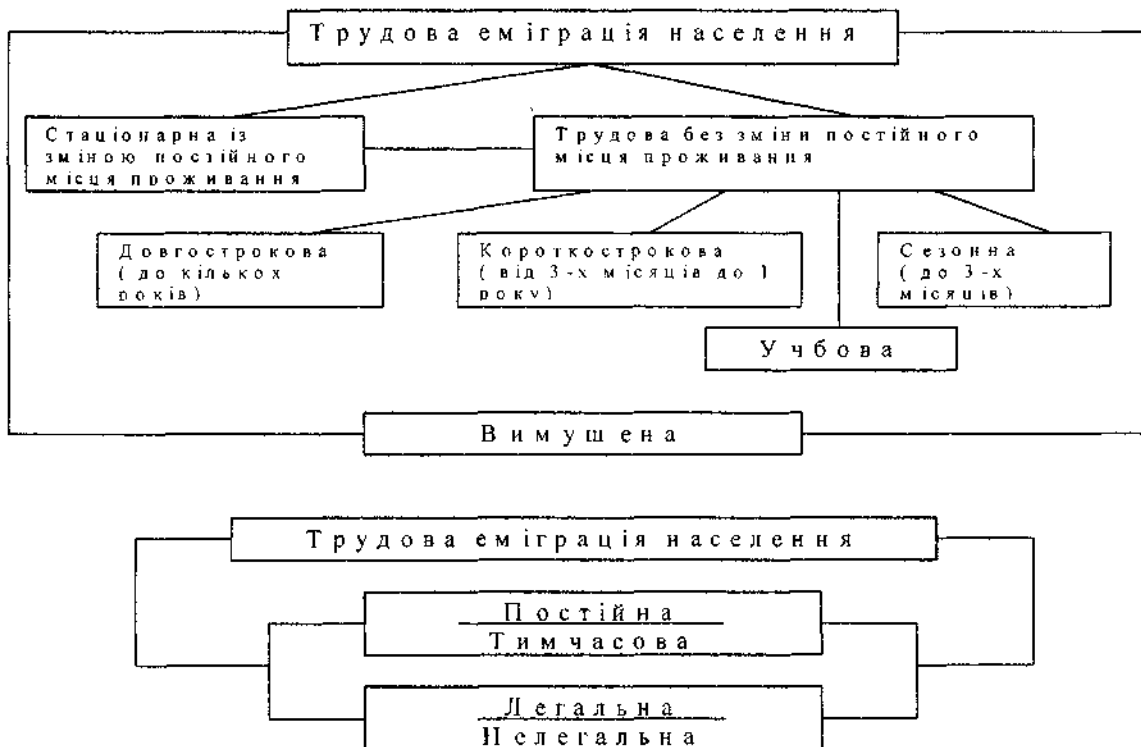
Щодо терміну перебування наших громадян за кордоном, то він у переважній більшості охоплює півроку, рік.

Розглянемо, де саме влаштовуються працювати українські емігранти за кордоном. За офіційними даними, більшість з них знаходять роботу в галузях матеріального виробництва, серед яких перше місце займає транспорт і зв'язок (приблизно 66% усіх працюючих), далі йде будівництво (14%) і на третьому місці промисловість (10%), тобто майже 90% усіх трудових мігрантів зосереджено у трьох секторах економіки.

Пріоритетність вибору емігрантами з України саме цих сфер діяльності пояснюється їх швидким розвитком, а через це – існуванням постійної потреби у додатковій робочій силі. Але поряд з цим слід зазначити, що робота у цих галузях частково пов'язана з важкою фізичною працею і вважається непрестижною серед місцевих працівників. Однак українцям вона приносить непоганий дохід, порівняно з тим, що вони могли заробити вдома. Таким чином структура потоків еміграції з України характеризується схемою №1[2:70]. Схема №1

Структура потоків еміграції з України

Зовнішню трудову еміграцію не можна розглядати як випадкове явище і таке, що скоро минеться. Вона розпочалася як закономірна реакція на зміни в соціально-економічному житті суспільства і дедалі набуває стабільного характеру. Виїзд наших громадян за кордон з метою працевлаштування, як бачимо, не обмежується у територіальному розрізі. Наші фахівці сьогодні працюють у більш ніж 30 країнах світу. Негативним моментом еміграції з України можна вважати відтік найконкурентоздатніших представників трудового потенціалу: по-перше, у більшості

своїй чоловіки; по-друге, у працездатному віці – 28-40 років; по-третє, з високим рівнем освіти.

Загальна чисельність емігрантів з України до цього часу точно не відома, оскільки не ведеться спеціальна статистика. Не відома кількість емігрантів, які виїжджають за кордон на

постійну або тимчасову роботу, тому що переважна більшість трудових мігрантів працевлаштовується нелегально.

У найближчій перспективі очікується безпрецедентний вплив за кордон працересурсного потенціалу з усіх без виключення регіонів України. Серед головних причин масової еміграції можна виділити:

- суттєву різницю у рівні заробітної плати в Україні і країнах Заходу;
- відмінності в умовах життя в нашій державі і за кордоном;
- економічну нестабільність у країні і невизначеність шляхів її подолання;
- відсутність безпеки громадян.

Україні не вдасться уникнути не лише виїзду некваліфікованої робочої сили, а й подальшого «відпливу умів». Саме «відплив умів» в першу чергу відносять до негативних наслідків міждержавної міграції. Досить сказати, що за окремими розрахунками нижня межа цінності спеціаліста становить у середньому 300 тис. дол. Тому можна погодитися з думкою про те, що величина збитків від відпливу розумів значно вища, ніж сума вигід від припливу капіталу і економічної допомоги з-за кордону. Безумовно, що міграційні процеси здійснюють негативний вплив і на демографічний розвиток населення. Тривала відірваність чоловіків від сімей часто є причиною розірвання шлюбів, серйозних прогалин у вихованні дітей, підриву здоров'я через високу інтенсивність праці за кордоном.

Міжнародна міграція робочої сили на сучасному етапі перетворилася на суттєвий економічний, соціальний та гуманітарний фактор розвитку як країн-донорів, так і країн-реципієнтів. Звичайно кожна з сторін, яка бере участь у процесі обміну трудовими ресурсами, намагається здобути для себе конкретну користь. Україна в якості країни-експортера трудових ресурсів на європейський і світовий ринки праці, може отримати від процесу еміграції й певні економічні вигоди:

- знизити рівень безробіття і цим самим пом'якшити соціальну напруженість у суспільстві, оскільки зростання масового безробіття і загострення криміногенної ситуації викликають у населення почуття постійного занепокоєння. Станом на 1 січня 1999 року кількість офіційно зареєстрованих безробітних в Україні становила 1003,2 тис., або 3,69% загальної чисельності працездатного населення. За даними Міжнародної організації праці (МОП) цей показник набагато вищий і становить приблизно 15% працездатного населення. Якщо ж врахувати так зване приховане безробіття, то цей показник сягає 30-45% загальної кількості зайнятих.

Досвід західних країн показав, що довготривале безробіття таїть надзвичайно високу соціальну небезпеку, оскільки призводить не лише до матеріальних і психологічних втрат, а й до повної дискваліфікації безробітних, позбавляє будь-яких можливостей знайти роботу. На даний момент об'єктивних умов для швидкого подолання катастрофічної ситуації в Україні немає. Можливості держави через величезний дефіцит державного бюджету вкрай обмежені. Досягання оптимальної зайнятості в найближчий час для України є нездійсненним завданням. Проблема масового безробіття частково може бути вирішена за рахунок еміграції;

- поповнити валютний фонд країни за рахунок коштів, які емігранти переказують в Україну. Так, наприклад, в Італію від емігрантів у 1991 році надійшло 780 млн. дол. (0,1% ВВП) плюс натуральні трансферти: подарунки, посилки, вартість яких більша, ніж сума грошових переказів. Йорданія – країна, що розвивається, у 1990 році отримала від 400 тис. емігрантів (10% загальної кількості населення) приблизно 500 млн. дол. грошових переказів (12,8% ВВП);

- розроблені МОП рішення дають Україні право ставити питання про отримання компенсації за підготовку робочої сили від країн – можливих користувачів її трудовим потенціалом;

- трудова міграція – передумова надходження в країну нових технологій, зміни кваліфікаційної структури зайнятості. Українська присутність в різних місцях планети, зокрема у такій економічно розвинутій країні, як США, дозволяє скористатися досвідом технологічним, організаційним, підприємницьким. Було б абсурдним, якби українська держава не скористалася досягненнями сучасної цивілізації. У цьому плані еміграція може бути надзвичайно корисним та ефективним засобом.

Література

1. Аксьонова С. Ю. Демографічні взаємозв'язки міграції населення України. Автореф. дис... к. е. н.-К., 1996. 2. Васильченко В., Петрова Т. Потрібна самостійна міграційна політика // Віче.-1997.- №7. 3. Данюк В., Леонтенко О. Удосконалення державної еміграційної політики України // Україна: аспекти праці.-К.- 1999.- №6. 4. Леонтенко О. Проблеми становлення й розвитку трудової еміграції з України // Україна: аспекти праці.-К.- 1999.- №5. 54. 5. Романюк М. Міграції населення України: національні пріоритети та регіональна диференціація механізму регулювання // Економіка України.-К.-1999.- №9. 6. Романюк М.